

ЮНЕСКА аб'явіла
2020 год годам
Фердынанда Рушчыца
(1870–1936). 10 снежня
святкавалася 150-годдзе
з дня яго нараджэння.

ЗЯМІЯ ГНЕБА ФЕРДЫНАНДА РУШЧЫЦА АЛЬБОМ МІНСК 2020

Рушчыц

Геній з Багданава, геній у Багданаве

Усе яго прызнаныя шэдэўры напісаныя ў ваколіцах роднага дома, піша доктар гісторыі **Алесь Белы. Пейзажы Рушчыца здолелі перадаць дух гэтага месца — і ў гэтым аказалася геніяльная непаўторнасць. А пісаў Рушчыц усяго 11 гадоў. У 38 гадоў яго як перамкнула.**

На паўночным захадзе Валожынскага раёна месціцца былое мястэчка (цяпер аграгарадок) Багданаў. Гэта радзіма і месца сілы прызнанага майстра сімвалічнага пейзажу Фердынанда Рушчыца. Але пра яго тут сёння мала што нагадвае, акрамя цудам ацалелай магілы на мясцовых могілках. Нягледзячы на тое, што большасць карцін Рушчыца, у тым ліку ўсе яго шэдэўры, напісаныя на кавалачку зямлі ў ваколіцах Багданава і недалёка размешчанага іншага вядомага мястэчка Вішнёва. З мясцовай натуры. Мастак маляваў і Крым, і суровую Балтыку, але толькі родныя мясціны далі ягоным творам неверагодныя экспрэсію і глыбіню.

Напэўна, гэтыя мясціны заслугоўваюць таго, каб мастацтвазнаўцы і гісторыкі зноў працасалі іх, квадрат за квадратам, апазнаўшы і пазначыўшы на мясцовасці кожны схіл і выгін ручая. Але пакуль на месцы былой сядзібы запусценне... Абодва дамы Рушчыцаў, як стары драўляны, так і пабудаваны бацькам мастака каменны «мур», разам з гаспадарчымі пабудовамі згарэлі ў ліпені 1944 года, а бібліятэка і архіў былі разрабаваныя і вывезеныя на ўсход яшчэ раней, пасля першага прыходу саветаў у 1939-м.

Багданаў і Мінск

10 снежня 1870 года ў Багданаве ў сям'і Эдварда і Альвіны

Рушчыцаў у іхным старым, амаль 200-гадовым драўляным шляхецкім доме з лістоўніцы (гл. пра гэта дрэва ў Беларусі артыкул у № 8/2020 «Нашай гісторыі») нарадзіўся сын, якога назвалі Фердынандам. Імёны Эдвард і Фердынанд нязменна чаргаваліся сярод мужчын гэтага роду — так звалі дзедна нованароджанага, а Эдвардам ён пазней назваў уласнага сына.

Увогуле, род Рушчыцаў выводзіў свае карані з-пад Брэста, але да пачатку XIX стагоддзя перабраўся пад Вільню, у тагачасны Ашмянскі павет. Спачатку Рушчыцы атрымалі тут у пасаг маёнтак Войгяны, а затым адсудзілі ў суседзяў Багданаў. Абодва гэтыя маёнткі заставаліся ў сямейным валоданні да пачатку Другой сусветнай вайны.

Эдвард Рушчыц, як і двое яго братоў, скончыў брэсцкі Пажаскі корпус, атрымаўшы чын капітана, і служыў у Лібава (цяперашняй Ліепай), дзе пазнаёміўся з дачкой дацкага шкіпера Альвінай Мунк, з якой у 1858 годзе ажаніўся.

Пасля звальнення з арміі бацька будучага мастака служыў чыноўнікам ва ўправе Лібава-Роменскай чыгункі, якая тады актыўна будавалася. У багданаўскае радавое гняздо сям'я вярталася нядоўгімі «дачнымі» наездамі, а пастаянна жыць даводзілася пераважна ў Мінску, дзе працаваў галава сям'і. Ад яго, зрэшты, да Багданава было не так ужо і далёка. Менавіта ў будучай сталіцы Беларусі, а тады простым губернскім цэнтры Фердынанд правёў гімназічныя гады (1883–1890). Мужчынскую класічную гімназію ён скончыў з залатым медалём, а паралельна браў урокі жывапісу ў мясцовага мастака Кузьмы Ермакова. ►

Бутля з мінулага

Цікавую гісторыю расказала Ала Макарэвіч, валожынская краязнаўца і актывістка адраджэння багданаўскай сядзібы Рушчыцаў.

У 1995 годзе вернікі Багданава на свае сродкі на старым падмурку пачалі будаўніцтва новага касцёла з сілікатнай цэглы, захаваўшы ў мадэрнізаваным выглядзе некаторыя дэталі старога касцёла.

Аднойчы будаўнікі знайшлі ў старым падмурку закаркаваную бутлю, у сярэдзіне якой быў стары, спісаны з двух бакоў пергамент. Бутлю перадалі на захоўванне ў багданаўскую школу. Ніхто не мог расчытаць рукапісны тэкст, і калі ў 1998 годзе на Дзяды сын мастака Эдвард Рушчыц з Варшавы наведваў магілы продкаў, рэліквію перадалі яму. Аказалася, што на пергаменце 1846 года па-польску пераказвалася кароткая гісторыя касцёла.

Прычым такое рамантычнае пасланне нашчадкам даслала бабуля Фердынанда Рушчыца Ганна (1800–1874), каб адзначыць ролю сваёй сям'і ў адраджэнні касцёла. Бутля праляжала ў зямлі 150 гадоў і дайшла да Ганнінага праўнука.

Ганна Рушчыц занатавала, што касцёл быў пабудаваны яшчэ ў 1690 годзе Пацамі, папярэднімі гаспадарамі маёнтка. У 1836 годзе Багданаў набылі з малатка маладыя Фердынанд і Ганна Рушчыц. Праз некалькі гадоў яны вырашылі аднавіць касцёл, моцна пашкоджаны пасля вайны 1812 года. Рушчыцы пакрылі яго дахам, умацавалі сцены, пафарбавалі і адрэстаўравалі інтэр'ер. Ганна згадала галоўнага будаўніка, селяніна Адама Бурака, які добра выканаў сваю справу, а таксама прапісала ўсіх тагачасных членаў сваёй сям'і: Леанілу, Марыю, Станіслава, Канстанцыю, Эмануэля, Максіміліяна і Эдварда (бацьку мастака). Касцёл быў асвечаны ў 1846 годзе.

► Памятным месцам Рушчыца ў Мінску пашанцавала значна менш, чым спадчыне іншага нядаўняга юбіляра, кампазітара Станіслава Манюшкі (гл. пра яго артыкул у № 4/2019 «Нашай гісторыі»). Будынак гімназіі, дзе вучылася шмат іншых славетных людзей, да нашых

часоў не захаваўся. Не захаваўся і бацькоўскі дом Рушчыца, які суседзіў з тым домам на рагу сённяшніх вуліц Карла Маркса і Леніна, дзе цяпер месціцца музей Петруся Броўкі. Маляваў Рушчыц у Мінску, паводле ўласнага ягонага дзённіка, на закінутых габрэйскіх могілках

Падрабязней пра мінскія мясціны Фердынанда Рушчыца можна прачытаць у артыкуле **Сяргея Харзўскага «Квітнеючы май Рушчыца»** ў часопісе «Мастацтва» (5/2015, с. 46–47).

Сядзіба Рушчыцаў у Багданаве і яе інтэр'ер. Фоты Яна Булгака.

(цяпер на іх месцы стадыён «Дынама») і ў садзе Свянціцкіх недалёка ад бацькоўскага дома. А выстаўляўся ў 1911 годзе ў доме Ляхоўскага, што месціўся на Саборнай плошчы (цяперашняя плошча Свабоды) на месцы сучаснай Акадэміі музыкі.

Сімвалічны пейзаж

Пасля заканчэння гімназіі 20-гадовы Фердынад паступіў на факультэт права Пецябургскага ўніверсітэта, адначасова наведваючы заняткі ў Акадэміі мастацтваў як вольны слухач. Але кар'ера юрыста, абраная па рэкамендацыі бацькоў, мала яго вабіла. Таму ў 1892-м ён пакінуў універсітэт, пераканаўшыся, што не зможа пражыць без пэндзля і мальберта. І наступныя 5 гадоў вучыўся ў Акадэміі мастацтваў у знакамітых пейзажыстаў Івана Шышкіна і Архіпа Куінджы.

**Рушчыца цікавіў
выключна пейзаж,
і прытым сімвалічны,
поўны намёкаў
на ўнутраны свет
назіральніка**

За плугам, у поце твару свайго, Чалавек не заўважае, што **Неба так блізка**. Фердынанд Рушчыц. Зямля. 1898 год.

Выбар настаўнікаў быў невыпадковы: Рушчыца цікавіў амаль выключна пейзаж, і прытым сімвалічны. Амаль заўсёды бязлюдны, але поўны намёкаў на ўнутраны свет назіральніка. Людзі, калі яны і прысутнічаюць на карцінах Рушчыца, ніколі не знаходзяцца ў цэнтры ўвагі, яны размытыя і падкрэслена безаблічныя.

4 лістапада 1897 года Фердынанд Рушчыц скончыў акадэмію і атрымаў званне мастака. Трохі раней малады мастак з поспехам дэбютаваў на дыпломнай выставе, прадставіўшы тры вялікія карціны — «Вечаровая зорка», «Трытоны» і «Вясна». І адразу прыйшлі поспехі. «Вясну» набыў для сваёй славутай галерэі вядомы маскоўскі мецэнат Павел Трацякоў. А ў 1898-м пейзаж мастака «Млын на заходзе сонца» набыў іншы вядомы філантроп таго часу Сава Марозаў.

Атрыманьня грошы дазволілі мастаку адправіцца ў падарожжа: ён наведаў Германію, Аўстрыю, Францыю, Бельгію, Швейцарыю, Італію. Але праз некалькі месяцаў вярнуўся ў родны Багданаў.

Зямля і неба

У бабіна лета 1898 года Рушчыц даволі лёгка і хутка напісаў адну з найвядомейшых сваіх карцін, шматзначна названую «Зямля».

16 верасня ў сваім дзёніку мастак так апісаў пачатак працы: «Накідаў вугалем “Зямлю”».

Скарыстаўшыся выдатным надвор'ем, ідзём з мамай і татам на поле, дзе капаюць бульбу. Павуцінне. Цёплы і ясны дзень, бязветраны. Жоўтая лістота дрэў на фоне блакітнага неба».

Аднак пры ўсім тым «Зямля» не мае нічога супольнага з ідылічнай карцінай збору ўраджаю. На карціне пара велічэзных, панурых, чорных, як

«Пейзаж ёсць, але не пахне зайцам»

Сярод студэнтаў, якія вучыліся на мастацкім факультэце Віленскага ўніверсітэта ў той час, як дэканам там быў Фердынанд Рушчыц, былі і вядомыя пазней беларускія мастакі. Пётра Сергіевіч (гл. пра яго артыкул Надзеі Вусавай у № 12/2019 «Наша гісторыя») успамінаў: «У 1919 годзе адкрыўся ў Вільні ўніверсітэт, а ў ім — мастацкі факультэт. Я пачаў інтэнсіўна рыхтаваць малюнкi... Сабраў усе свае малюнкi і пайшоў да прафесара Рушчыца, дэкана факультэта. Прыняў ён мяне ветліва, паглядзеў добрымі вачыма, сказаў: “Малюйце далей і паказвайце мне”. Мала таго. ён купіў у мяне малюнак — выяву ўніверсітэцкага будынка. Выскачыў я ад Рушчыца без памяці. Так цешыўся! Ён мяне духоўна падтрымаў, заахвоціў, яшчэ і купіў малюнак... каб не Рушчыц, не атрымаў бы я мастацкай адукацыі...»

Добрае ўражанне ад кантактаў з Рушчыцам засталася і ў іншага беларускага мастака з Заходняй Беларусі, сябра Сергіевіча Міхася Сеўрука: «Калі я прывёз з канікулаў досыць шмат эцюдаў, пейзажнага характару, то зрабілі выставу маіх прац на калідоры. Глядзеў яе Рушчыц і зрабіў заўвагі адносна аднаго пейзажа, на якім былі намалёваныя пералескі. Ён сказаў: “Пейзаж ёсць, але не пахне зайцам. Вы мяне разумееце?” І тады паціснуў мне руку і сказаў, што спадзяецца, што з мяне будзе добры пейзажыст».

быццам з апраметнай, валоў, якія меланхалічна цягнуць за сабой запрэжку з плугам, і араты, што іх паганяе, павольна прасоўваецца па адным з незлічоных пагоркаў Ашмянскага ўзвышша.

Пахмурнае, няветлівае неба з трывожнымі палымянымі аблокамі нависла і быццам націснула на тройцу катаржнікаў, каб зрабіць іх працу яшчэ ►

► цяжэйшай, яшчэ больш невыноснай.

Нахіліўшыся над плугам, у поце твару свайго, Чалавек як быццам дэманстратыўна адварнуўся ад Неба, каб не заўважаць яго насмешлівай блізкасці. Зямля і Неба — у сваім адвечным канфлікце, і паміж імі Чалавек на пупе Зямлі: ці то гераічны Сізіф, прысуджаны Небам да бестэрміновай катаргі, ці то бяссільны Іоў, які чакае вынікаў закладу паміж Богам і Сатаной.

На маю думку, «Зямля» перагукаецца з «Падзеннем Ікара» Пітэра Брэйгеля: там таксама ў цэнтры ўвагі запрэжка аратага, а зусім не ганарысты Ікар, які валіцца з неба. Адно толькі Рушчыц, вядомы схільнасцю да мінімалізму, прыбраў з карціны ўсе неістотныя дэталі. Магчыма, хочучы падкрэсліць гэтым асаблівасць гэтага краю, несувымерна бяднейшага за густа населеную людзьмі і прадметамі Брейгелеву Фландрыю. Тут абсалютны мінімум формаў і фарбаў.

Праз год Рушчыц працягнуў развіццё ідэі «Зямлі» ў карціне «Нядзеля. Ля касцёла», якая прадстаўляе сціплы драўляны касцёл у Багданаве, прысутны і на некалькіх іншых карцінах мастака. Гэта таксама

паўная мадэль узаемаадносін Неба і Зямлі.

Яблыні, поўныя трывогі і эратызму

Цяжэй за ўсё далася Рушчыцу праца над карцінай «Старыя яблыні». У Багданаве быў велізарны сад, часткова здзічалы, з лабірынтамі зараснікаў і напаўзакінутых сцяжынак. Увесну 1900-га мастак загарэўся амбіцыйнай ідэяй намалюваць адну і тую ж групу старых яблыняў гэтага саду ў розныя поры года, пры розным асвятленні. Квітнеючыя яблыні на фоне вясновага заходу сонца; яблыні, пакрытыя цёмна-зялёнай лістотай, абсыпаныя спелымі пладамі, у пахмурны ліпеньскі дзень; нарэшце, голыя яблыні на снезе, на фоне яркага сонечнага святла. Алегорыя не толькі гадавога вегетатыўнага цыклу, але чалавечага жыцця і нават гісторыі цывілізацыі.

«З часу маёй “Зямлі”, — пісаў Рушчыц у сваім дзённіку годам пазней, — ніводзін матыў так мяне не пераследаваў, як гэтыя яблыні. Паўсюль яны мне мрояцца, усё, што бачу, прымае выгляд яблыкаў, нават літары, калі спрабую чытаць. Усюды гэтыя буйныя, саспелыя, сакавітыя плады, падобныя

да грудзей маладой жанчыны». Эцюды і накіды ліхаманкава маляваліся адзін за адным, ідэі ўспыхвалі і з расчараваннем адкідаліся.

Рушчыца называлі «мастацкім дыктатарам Літвы»

Па-сапраўднаму праца прасоўвалася толькі над адной з карцін задуманага шэдэўра. У кастрычніку 1900-га Рушчыц, зусім занураны пагоняй за недасяжным ідэалам, амаль праз сілу яе адну толькі і скончыў, назаўжды развітаўшыся з першапачатковай задумай трыпціха. Паўгода катаржнай працы — і такі сціплы вынік. Асабліва калі зыходзіць з рынкавых крытэрыяў.

Аднак як мастацкі твор «Старыя яблыні» сапраўды ўдаліся — поўныя схаванай эротыкі і нейкай згусцелай трывогі, «саспэнсу», прадчування катастрофы, якая павольна насоўваецца. Яны, напэўна, маглі б служыць і алегарычнай дэкарацыяй да «Вішнёвага саду» Антона Чэхава, напісанага праз некалькі гадоў. У 1929 годзе карціну набудзе польскі Сенат для параднай залы, а сёння яна экспануецца ў варшаўскім Нацыянальным музеі.

«Эстэтычнае сумленне Літвы»

Пейзажы з багданаўскіх ваколіц прыносяць Рушчыцу прызнанне: у 1904 годзе яго запрашаюць на пасаду прафесара ў Школу

Першы беларускамоўны плакат

Адна з афіш Рушчыца, выпушчаная да 1-й Віленскай выставы саматужнага промыслу і народнага мастацтва ў верасні 1913 года, лічыцца першым беларускамоўным плакатам, бо яе кароткі тэкст-анонс пададзены адразу на чатырох мовах: рускай, польскай, літоўскай і беларускай. Сімвалічна, што цэнтральны элемент гэтай афішы — экспрэсіўная выява «Пагоні» ў суправаджэнні тканых народных паясоў з традыцыйнымі літоўска-беларускімі арнаментамі і віленскіх велікодных «пальмаў». Папулярызацыі і ўдасканалвання апошніх Фердынанд Рушчыц прысвяціць шмат гадоў.

прыгожых мастацтваў у Варшаве, а ў 1907-м — у Акадэмію майстэрстваў у тады аўстрыйскі Кракаў. Ён акружаны ўвагай, актыўна ўдзельнічае ў грамадскім жыцці, сумленна выкладае.

Але ўсё ж мастака-ліцвіна нястрымна цягне на радзіму. І ў 1908 годзе адбываецца нечаканы для многіх пералом: Рушчыц, стомлены ад інтрыг у мастацкім асяроддзі і ад балючай настальгіі, адмаўляецца ад паспяховай кар’еры ў Кракаве і вяртаецца дахагы, закінуўшы пры гэтым пэндзлі і мальберт!

«Чаму Рушчыц перастаў пісаць алеем?» — дзівяцца прыхільнікі ягонага таленту ў Варшаве, Кракаве і Вільні. Сапраўды феномен: усе ягоныя знакамітыя карціны былі напісаныя за вельмі кароткі прамежак часу, прыкладна за дзесяцігоддзе з 1898 па 1908 год. А ў апошнія амаль 30 гадоў жыцця творца чым толькі не займаўся: сцэнаграфіяй, плакатам, кніжнай графікай, дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам і дызайнам, педагогікай, прадзюсарствам. Жывапіс жа закінуў.

«Індывідуальнае самавыяўленне — гэта занадта эгаістычна і непрадуктыўна», — прыкладна такі прысуд ён вынес уласнай мастацкай творчасці. Перфекцыянізм, часам маніякальны, прымусаў яго занадта доўга працаваць амаль над кожным жывапісным творам. З эканамічнага пункту гледжання гэта бессэнсоўна, а да таго ж забірае каштоўны час, які можна аддаць грамадскай, асветніцкай дзейнасці.

Рушчыц жа імкнуўся змагацца за змяненне эстэтычнай атмасферы ў родным краі ў цэлым, за сімвалічнае асэнсаванне навакольнай візуальнай прасторы ў адпаведнасці з яе гістарычным культурным кодам. Мастак горача верыў сам і хацеў прымусіць паверыць іншых, што гэты край, з яго выпрасаванымі ледавіком пагоркамі, з усеянымі камянямі палямі, з хмурным, вечна дажджыстым небам — не нейкая забытая Богам правінцыя, а паўнаватарская краіна са сваёй эстэтыкай, сваёй мастацкай мовай.

Пра патрабавальнасць мастацкага густу Рушчыца хадзілі легенды. Казалі, напрыклад, што, сустрэўшы даму, якая гуляла па Вільні са стужачкай, што недастаткова пасавала да яе капелюша, ён не мог прайсці міма і абавязкова ладзіў для неспрактыкаванай модніцы «сеанс эстэтычнага лікбезу». Робячы тое з бездакорнай галантнасцю і прыязнай усмешкай на твары. За гэтую патрабавальнасць яго называлі то «мастацкім дыктатарам Літвы», то яе «эстэтычным сумленнем».

Рушчыц проста на вуліцы мог зладзіць «сеанс эстэтычнага лікбезу» для модніцы

Стаў менеджарам

З пункту гледжання мастацкай крытыкі — і, магчыма, нашага сённяшняга, — Рушчыц тады марнаваў талент, маючы розныя афішкі патрыятычных імпрэзаў, што мог бы зрабіць любы студэнт. Але яму самому здавалася, што без ягонай ахвярнасці гэтыя імпрэзы папросту не адбудуцца, і ў кожную дробную афішку або нават марку для збору сяброўскіх складак ён укладаў усю душу.

На радзіме Рушчыц нарэшце ўладкаваў і сямейнае жыццё. У 1913 годзе 42-гадовы мастак нарэшце ажаніўся з маладзейшай за яго на 22 гады Рэгінай Рук (Rouck), якую ласкава зваў Гінай. І традыцыя з пакалення ў пакаленне чаргаваць ▶

► у сыноў-першынцаў імёны Фердынанд і Эдвард на ім не перапынілася. Дарэчы, вянчаліся Фердынанд з Рэгінай у касцёле Святога Барталамея на віленскім Зарэччы — адзіным, у якім сёння ў літоўскай сталіцы праводзяцца беларускамоўныя імшы.

З 1919 года ён быў дэканам факультэта мастацтваў у адроджаным Віленскім універсітэце. А акрамя выкладання, у апошнія 15 гадоў жыцця Рушчыц добра праявіў сябе і як актыўны культурны менеджар. Ён у той ці іншай ступені ўдзельнічаў у рэалізацыі многіх грамадска значных культурна-мастацкіх праектаў, што рэалізаваліся ў той час у Вільні і краі. Сярод іх можна прыгадаць стварэнне срэбнага саркафага святога Казіміра

Пальмы-«рушчыцоўкі»

Шмат намаганняў Рушчыц аддаваў арганізацыі кірмашоў народнага мастацтва — перш за ўсё рэарганізацыі штогадовага свята ў гонар дня святога Казіміра, нябеснага апекуна Літвы, у поўнамаштабны фестываль еўрапейскага ўзроўню. Складанне «віленскіх пальмаў», дэкаратыўных кампазіцый да Вербнай (Пальмавай) нядзелі з вясновых галінак вярбы, сухіх кветак, каляровых стужчак дзякуючы патранажу Рушчыца набывае рысы высокага мастацтва, становіцца прэстыжным, пачынае ўспрымацца як неад’емная частка самай душы Літвы.

Для вырабу такіх пальмаў выкарыстоўваецца да 50 відаў сухіх зёлак, якія збіраюць увесь вегетатыўны сезон, бо кожная мае свой пік выразнасці. Сённяшнія пальмы, вырабленыя ў закладзеных мастаком традыцыях, нярэдка называюць «рушчыцоўкамі». Часам яны дасягаюць вышыні ў 2 метры.

ў 1922 годзе і рэстаўрацыю цудоўнага абраза Маці Божай Вастрабрамскай у 1927-м.

У 1932 годзе мастака разбіў параліч. І хоць дзякуючы самаадданай апецы жонкі і дачкі ён часткова яшчэ ачуняў і нават навучыўся збольшага пісаць левай рукой, пажыў пасля таго нядоўга. 30 кастрычніка 1936 года Фердынанд Рушчыц адышоў на той свет у тым самым Багданаве, дзе амаль 66 гадоў да таго з’явіўся на гэты свет.

Магчыма, гэта была ласка Божая: мастаку не давалося ўбачыць ні жахлівай вайны, ні спусташэння роднага Багданава, ні поўнага краху той культуры, якая была яму дарагая.

Апошнія гады пры ўдзеле ўнука мастака, таксама Фердынанда, актыўна ідзе падрыхтоўка да аднаўлення багданаўскай сядзібы. Але наколькі хутка стартуе гэты праект цяпер, пасля надзвычай цяжкага юбілейнага года, — пытанне. ♦

